

ՊԱՏԿԵՐ

ՀԱՆԴԵՍ ԿԻՍԱՄՍԵԱՅ

ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ, ԹԻԻ 15

15 Հոկտեմբեր 1894

ԿՈՍՏԱՆԴՆՈՒՊՈԼԻՍ

ՏՊԱՐԱՆ.

ՃԻՎԷԼԷԿԵԱՆ

Պրակտիկ ճարտարագիտության Թիւ 20

189

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

1. ՀԵՐՔՈՒԼԱՆՈՒՄ — Ն. Մ. Վ. ԱճԻՔԻԱՆ:
2. ԱՆԾԱՆՈԹԻՆ ԽՆԴԻՐՆ — Ս. Վ. ՆԱԿԱՐԵԻԷԱՆ:
3. ԱՌՈՂՋԱԲԱՆԱԿԱՆՔ — Ս. Վ. Ն.
4. ՎԱՐՔ Ս. ՄՈՆԻՔԱՅԻ — ՅՈՎՀ. Վ. ԱՔԵԿԷԱՆ:

Պ Ա Տ Կ Ե Ր

Հ Ա Ն Դ Ե Ս Կ Ի Ս Ա Մ Ս Ե Ա Յ

Հիմնդրորդ Տարի

թիւ 15

15 Նոյեմբեր 1894

ՀԵՐՔՈՒԼԱՆՈՒՄ

ԵՒ

ԲՈՄԲԵՒ ՔԱՂԱՔՔ

Հռոմէական Քաղաքակրթութեան
Տեսարան մը

Շարայարութիւն (*)

Է.

Վառարանն յամին 1867 — Ժայթքման մի գաղափարն. — Ժայթքման արդիւնք (Produits). — Հրաբխային ուժոյ և դորութեան չափն. — Վէստփօի համառոտիւ պատկերն (Panorama).

«Բայց մեր ուշադրութեան արժանաւորագոյն նպատակն այդ չէ, զի վառարանն զմեզ կը կոչէ՝ Այժմ այս՝ գաղաթնային լեռնադաշտակի հարաւակողման ծայրն կը գտնուի, եւ իւր սեպտաձեւ ցցուած եղերքն չպիտի թողուն անդր իջանել, եթէ հրաւիրփութքն, որովք վերջին ժայթքման պահուն լի էր, իրենց բոլոր բեռամբն վառարանին բաժակին որմոց վրայ ծանրանալով, ի

(*) Տե՛ս Պատկեր Ե. Գործ Ընդ 13.

հիւսիսակողմն լայն խրամատ մը բացած չըլլային։ Այս խրամատէն մտանք յամրոցն, եւ ահա բուն իսկ հնոցին, եւ կամ եթէ կ'ուզէք, կրակարանին մէջն եմք։ Ծծմբային թթուտի բարկ չողիններ մեր հոտոտելիքը կը լեցունեն, եւ սաստիկ հազ մը կը պատճառեն։ մերթ ընդ մերթ կիզիչ օդոյ մը հողմեր կու գան եւ մեր դէմքը կը չոյեն, եւ կը տեսնեմք զի հաղարաւոր ծերպերով լի մակերեւութէն կազի հաղարաւոր նուրբ սիւնակներ կ'ելնեն, որք տատանելով արեւական ճառագայթից մէջ կը բարձրանան։ Երկար ատեն մի եւ նոյն տեղն կենալու չէ, վասն զի շատ չանցած անհանգուրժելի ջերմութիւն մը կ'ազդարարէ թէ կոշիկներն այրելու սկսած են։ Աստ, ծերպի մը մէջ, որոշակի կը նշմարեմք հրաշէկ հրափրիւրոյ կարմրագոյն նշոյլը անպր դաւալան մը կը մուծանեմք, որ իսկոյն կը բռնի, եւ իրեն հետ կը բերէ հրաշէկ սպիտակացեալ նիւթ մը, որոյ վրայ հնար է միտալ մը կոխելով, կնքամոմի պէս պատկերը գրոշմել։ Անդ հրաբուզին, աւելի խոնարհ կերպարան մը տոնելով, խոհանոցի պարզ փուռ մը կը դառնայ, ուր մեր առաջնորդքն մեր ճաշին համար բերուած հաւկիթները կ'եփեն։ Ո՛րպիտի նուստուութիւն, հրաբուզի մի ըլլալ, եւ հաւկիթ կփելու պարտաւորիլ»

«Արդի վառարանն շուրջ երեք հարիւր մէգր արամագիծ մը կրնայ ունենալ, որով եօթն (մեծ կամ կրկին) արտաւար մաւ կերեւոյթ մը ունի։ Վառարանին բաժակին գէյ ի հիւսիսային կողմն երկու փոքր երկուորեակ կոններ կը գտնուին, մին քստն եւ հինգ, եւ միւսն երեսուն մէգր բարձր, եւ որոյ իւրաքանչիւրն չորս կամ հինգ մէգր արամագիծով տոսանձին վառարան մը ունի։ Այս երկու բերաններն այլեւս ոչ հրափրիւրու եւ ոչ հրաշէկ սպիտակացեալ քարեր կ'արտաքսեն։ Բայց մեծ վառարանին խորոց հետ ուղղակի յարաբերութեան մէջ ննայած են եւ անդադար հեղձուցիչ ծուխեր կ'արձակեն։ Այս կոններուն վրայ ելանք նուրբ շաւիղէ մը, զոր Վէսուլիօի առաջնորդքն նոցա կողից վրայ բացած են։ Անդր խոշոր քար մը նետեցինք, որ ներքին որմոց վրայէն ստոտոտելով անդունդին մէջն ինկաւ, եւ իջնելով այնպիսի խորութեան մը, ուստի մեր ականջքն չէին կրնար այլեւս նորա զնայքը լսել, անդ խուլ եւ եւ երկար թընդիւններ յարոյց։ Արդեօք այդ, նոյն իսկ իւր անդնդոց մէջ նախատուած. վառարանին մի սպառնալիքն էր կամ թէ քնացող հսկային մի խորդումն»

«Երկու վոքը կոններուն մեծագունին հարաւակողմն՝ վա-

ռարանն կը սկսի խորանալ, եւ իւր որմունքն այլ եւ այլ վառեալ երանգներով կը նկարուին, հազար տեսակ գոյներով՝ կարի դեղինէն կ'անցնին ի կարի կարմիրն, եւ ի կանանչն, եւ այս՝ շնորհիւ ծծմբոյ եւ քլորուկի (Chlorure), որք հրափրփրոյ ծերպերէն կ'եննեն, եւ կը սփռն անդ ի փայլուն բիւրեղ՝ Վառարանին այս մասն բոլորովին անմատչելի է, եւ զբօսաշրջիկ ճանապարհորդն, եթէ յոյժ փափաքի անդունդին մէջէն իւր ձեռքերովն ժողովելով քանի մը գեղեցիկ կտորներ տանիլ իւր հետըն, այդ փորձիչ բիւրեղներէն կարի հեռու կենալու պարտաւորեալ է։ Քանզի, եթէ քանի մը քայլ աւելի յառաջ երթալ ուղենայ դէպ ի այս հանքն, իսկոյն մահացու կաղերու միջոցովորի մը մէջ կը չրջապատի, եւ, իւր ոտից ներքեւ հաստատուն դետին չունենալով, բոլորովին կ'ընկղմի կիզիչ տղմերու մէջ, որք կարի ջերմ կազերէ լուծեալ ապառաժից մոսպորդքն են։ Օր մը դժբաղդ առաջնորդ մը, Արտասուք — Քրիստոսի յորջորջուած դինիէն արբեալ, դարաւանդին բարձրէն այս անդունդին մէջն զլորեցաւ։ Թշուառականն իյնալով չէր մեռած։ Խնդգման հոգեվարքին մէջ թուլութեամբ կը մաքառէր, եւ իւր բորբոքեալ գերեզմանին մէջ կիսովին ընկղմեցաւ։ Իւր ոսկերքն այլ եւս անդ չեն։ հրաբուդին իւր աւարը ամբողջովին լափած է։»

«Վառարանին եւ մանաւանդ նորա անմատչելի տեղեաց վրայ կատարեալ զաղափար մը ունենալու համար՝ անհրաժեշտ հարկ է, դայն պսակող ծնօտին (Corniche) հետեւելով, նորա շուրջը դառնալ։ Այդ յոյժ վտանգաւոր, կարի անձուկ, երկու գահավէժ դարաւանդաց մէջ տեղն, եւ անդունդին որմոց վերջին դազաթանց վրայ շաւիղ մի է. մէկ կողմանէ մահաբեր կաղեր բուրող անդունդն, միւս կողմանէ արտաքին սեպածեւ ցրցեալ դարաւանդքն, որք չորս կամ հինգ հարիւր մէդր բարձր են, Հարկ է կարի առողջ գլուխ մը ունենալ՝ այս անձուկ շաւղին վրայ քայել համարձակելու համար, որ հազիւ մի մէդր լայն է, եւ իւր զիրքովն բաժակի մը չրթանց կրնայ բաղդատուիլ. բայց այդ աշխատանք եւ յուղմունքը կրնն կ'արժէ։ Այդ բարձունքէն վառարանն ամբողջովին տեսանելի է, եւ եթէ ոք քիչ շատ երեւակայութիւն ունենայ, իւր աչաց առջեւ ունեցած տարրներով, եւ, այսպէս ըսեմ, տեսարանին մեքենայնելովն, ժայթքման մը տեսիլը ներկայացնել։»

«Ուստի, ենթադրեմք թէ, վառարանն իւր գործունէութեան չրջանին մէջ կը գտնուի իւր անդունդներէն խուլ մռնչիւններ

կը բարձրանան, եւ ամբողջ լեռն ներքին ոյժերու գորութեամբն կը տատանի։ Նոր կեանք մը յերեւան կու գայ հրաւիրփրոյ լեռնադաշտին վրայ, որ մեծ վառարանին բերանը կը խցէ։ Այն նիւթերն, որք մինչեւ ցայնժամ պնդացեալ էին, շատ շանցած կը սկսին հալիլ եւ եռալ։ Այս ընդարձակ հնոցին մէջ, մեր աշաց առջեւ կը տեսնեմք թանձր, մածանող, սեւագորշ, հալած մետաղի, եւ կամ անհնարին ջերմ հնոցէն երևող երկաթի պէս փայլուն հեղանիւթ մը։ Այս լոյծ ծածկոյթն, ժամանակի դաշնակաւոր միջոցներով կը տատանի, կանոնաւորապէս ելնելով եւ իջնելով, որ միջոցն նորա մէջ փակուած ձգտկան շողինքրու ձգտումէն յառաջ կու գան։ Այս լոյծ սեան խաղն, որոյ երեսն մերթ ընդ մերթ կը բարձրանայ եւ կ'իջնէ, զննուելու արժանի կարի հետաքրքրական բան մի է։ Անսովոր ձայն մի կը լսուի, նման այն ձայնին, զոր մետաղի հնոցին մէջ փրփոցէ մը մղուած օդն սուլելով կը հանէ, եւ այս տաղնապալի վայրկեաններուն՝ մետաղեայ հեղանիւթին մակերեւոյթն եւս առաւել կը կարմրի եւ կը ջերմանայ։ Ամեն սուլելուն՝ սպիտակ շողինքրու փամփուշտ մը, հրաւիրփրոյ ծածկոյթը բարձրացունելով, կ'իջնէ, որ, առոր ելնելէն յետոյ դարձեալ ծանրութեամբ կ'իջնայ։ Դոգւոյ այս ժայթքումնք հեղանիւթին մակերեւութէն հրաշէկ սպիտակ կըղկղանքներ կը խլեն, զորս, իբրեւ աներեւոյթ ձեռքերով, այսր անոր կը տարուբերեն։»

«Բայց այս ամենայն՝ ժայթքման նախապատրաստութիւնն է միայն։ Մերթ ընդ մերթ այս կանոնաւոր դնացքն առաւել աղմկալի շարժումներով կ'ընդմիջի։ Այն ատեն պտուտող շողինքրու կոյսն կտրուկ վերադարձ մը կ'ընէ, իրեւ թէ վառարանէն ծծուած ըլլար, որոյ խորէն բարձրացող հրաւիրփուրն զայն կը զիմաւորէ։ Գետինն կը շարժի, վառարանին որմունքն մեր ոտից ներքեւ ծռելով կը սարսին, եւ վառարանին բերանն սոսկալի եւ երկար մոնչիւն մը կ'արձակէ։ Ապա չոգւոյ անշափ փամփուշտ մը, որոտման նման ձայնով մը, բարձրացած հրաւիրփրոյ մակերեւութին վրայ կը պալթի, եւ հրաշէկ սպիտակ բեկորներ յօդս կ'արձակէ։ Բորբոքեալ եւ ջրալից փամփուշտ մը մեր աչաց առջեւէն կ'անցնի, իւր պոռոյտին մէջ քարշելով տանելով հրացեալ մոխիր, լարիլի եւ ապառաժի մեծամեծ բեկորներ, եւ պալթիլով իւր եռացեալ անձրեւը չրջակայ վայրերուն վրայ կը տեղացնէ։ Քանի մը ոււմբեր երկու կամ երեք հազարամեղր բարձրութեամբ յօդս կը վերանան, եւ մեր զլխոյն վը-

րայէն անցնելով, լուսաւոր կոնադժեր կը նկարեն: Այս արտաքսմանէ յետոյ, հրափրփուրն անձայն կը վերադառնայ հրաբլխին ծխահանին մէջ, որ մեր աչաց կը ներկայանայ սեաւ եւ բերանաբաց. բայց փութով կը տեսնեմք զի, չողջողուն հեղանիւթն վերստին կը բարձրանայ մինչեւ ցլթունս վառարանին բաժակին, իւր վերացման եւ իջման փոփոխակի շարժմանց աղմկաւոր խաղը դարձեալ սկսելով, եւ կիզիչ օդոյ մը հողմեր մեր երեսն ի վեր կ'արձակէ: Վառարանն լի է. մետաղեայ հեղանիւթն, զինքը պարունակող բաժակին տատանող որմոց վրայ անհնարին ճնշմամբ ծանրանալով, զանոնք կը խորտակէ, կը քարշէ, եւ կը վազէ՝ իբրեւ հրեղէն հեղեղ մը, սարսափելի, անողոք, անդիմադրելի հեղեղ մը, որ կ'երթայ լերան դարաւանդաց վրայ ամենայն ինչ աւերել եւ կործանել: Հրէշն, այս արտաքսմամբ թէթեւանալով, կը հանդարտի, եւ հրափրփրոյ հոսանքն ծանր ծանր անցունդին խորոց մէջ կ'իջնեն: Իւր գործունէութիւնը կը շարունակէ միայն երկու կամ երեք կէտերու վրայ, որ բերաններէ կ'ննէ բորբոքեալ նիւթն, անոնց շուրջն կոնաձեւ դիզուելով: Դադարող կատաղութեան մը վերջին ճիգն է այս:»

«Ահաւասիկ այն, որ կը թուի ինձ թէ, իմ աչացս առջեւ կը կատարուի, այնքան տեսարանն, որ թէպէտեւ մոռեալ կը թուի, իւր պորձունէութեան զլիսաւոր յատկութիւններով եւ նրկարագրերովն սակաւին կենդանի է: Սեաւ, չողջողուն, պատառեալ հրափրփուրն անդ կը կենայ, յորմէ անդադար չողոյ հոսանք կ'ննեն, եւ իրենց կիզիչ բուրմամբք մեր դէմքերը կը ձողկեն: Վառարանին ներքին որմոց վրայ նորա թողած բեկորներէն կը ճանչցուին այն կէտերն, մինչեւ ուր բարձրացած է իւր շարժմանց փոփոխակի խաղերովն: Մեր կոխած գետինն ամբողջ ժայթքման արդիւնքներով ծածկուած է: Աստ անհեղեղ բեկորներ, շուրջ մի քառակուսի մէդր մեծութեամբ, զորս հրարաւորին իւր կատաղութեան պահուն դուրս նետած է. անդ անկիւնաւոր կղկղանք, որք յանգնողոց խլուելով, եւ իբրեւ հաւոր ռումբեր դուրս արձակուելով, կոնաձեւին շուրջն զիզուած են. այլուր չաքարապատ նուշի եւ կաղնիի նման փոքրիկ կտորներ, զորս Իտալացիք լաբիլլի կը կոչեն, որք իբրեւ հրեղէն անձրեւ մը տեղացած են. փոքր ինչ հեռուն զիւրափխուր մնացորդք, զորչ կամ սեւադորչ մոխիրներ, որք կոնին որմերը թանձր խաւով մը ծածկեն: Այս հրաբլխային արդիւնքներէն

ումանք, իրենց անսովոր ձևերովն, մեր ուշադրութիւնը կը գը-
րաւեն. քանզի ռումբերու եւ կամ արտասուաց կաթիլներու կը
նմանին. Առաջինքն մածանող նիւթէ բաղկացած բեկորներ
են, որք ժայթքման ժամանակ օդոյ մէջ հոլովելով՝ բոլորա-
կացեալ են, եւ օդոյ խաւերուն մէջէն անցնելով՝ պաղած եւ
գնդակաձեւ գետին ինկած են: Իսկ յերկրորդն, մածանող
նիւթոյ տարբեր աստիճան թանձրութիւն ունենալուն պատճա-
ռաւ, առաւել լոյծ մասերն՝ թանձրագոյն մասէն փոքր ինչ ետ
մնացած են, եւ անդ աղի մը ձեւացուցած են, որ արտասուաց
կաթիլի մը երեւոյթը կու տայ բեկորին: Այս բեկորներէն շատե-
րն, որք ներքին հնոցներու հետ հաղորդակցութիւն ունեցող
ձերպերու վրայ կը զսնուին, տակաւին կիդիչ են, իբրեւ թէ
այն ինչ հրադիւթն արտաքսուած ըլլային: Այս ամենայն վեւմ,
չքեղ եւ ահաւոր է. ուստի հրադիւթային տաղնապին վրայ ճըշ-
գրիտ գաղափար մը ստանալու համար՝ հարկ չէ, զի մեր աչաց
առջեւէն հրեղէն փամփուշտին եւ հրաչէկ սպիտակ քարերու
անցնիլը տեսնեմք:»

«Երբ հետաքրքրութիւնն աչաց առջեւ պարզուած ուսման
առարկայները սպառէ, եւ առաջին եռանդն փոքր ինչ նուազի,
կը սկսի մարդ ընականաբար զողալ, մտածելով տարօրինակ եւ
սարսափելի վտանգը, որոյ հետ այնչափ մտերմաբար կը վարի:
Գաղանի զարհուրանօք մը կ'ըսէի ինքնիրենս, քնացող հրէչի
մը որկորին մէջն կը գտնուիմք, եւ ոչինչ կրնայ զմեզ ապա-
հովցունել թէ, իւր վերազարթնունն վերահաս չէ: Վառարանին
մէջն եմք, կրակէն հազիւ հրափրվրոյ այնքան նուրբ զմեթով
մը բաժնուած, զի մեր ոտքերն նորա ջերմութեան չեն կրնար
տոկալ: Այս անդունդին մէկ շնչէն բաւական է զմեզ երեք հա-
զարամէզը բարձրութեամբ յօգս ցնդել: Սոսկալի բան: Եւ մեք
անդ անվրդով եւ անհոգ կը կենանք, անխորժանօք ըմպելով
Լաքրիմա Գրիսթի գինին:»

«Յայնժամ հրադիւթային անդնդոց մէջ գտնուող հրաշալի
ոյժ եւ զօրութիւնը կը հաշուէի: Թէպէտեւ Վէսուվիօի բարձ-
րութիւնն ծովու մակերեւութէն վեր էականապէս փոփոխական
է, քանզի իւրաքանչիւր ժայթքումն նորա կոնին վրայ փոփոխու-
թիւններ կը պատճառէ, կամ նորա հրադիւթային բերաններուն
շուրջն եւ վրան նորանոր նիւթեր կուտելով, եւ կամ գագաթան
մի մասը կլանելով, եւ թէ 1778 թուականէն մինչեւ մեր օրերն
Նէպոլիսեցի զիտնականք 1189 մէզրէ մինչեւ 1204 մէզր տար-

բերելը զիտեցին, կրնամք սակայն ընդունիլ թէ, վառարանին բարձրութիւնն, կլորիկ հաշուով մը, 1200 մէդր է։ Արդ, ինչպէս ամենուն ծանօթ է, եթէ ուղուի ջրեղէն սիւն մը ծովու մակերևութէն վեր 1200 մէդր բարձրութեան հասնել, հարկ պիտի ըլլայ 120 օդայ (Atmosphères) հաւասար ոյժ մը դործածել, քանզի մէկ օդայ ճնշումն չկրնար լոյծ սիւն մը շուրջ տասն մէդրէ աւելի վեր բարձրացունել։ Հրափրփուրն ի Վէսուվիօ յաճախ մինչև վառարանին բերանն կը հասնի, նորա ապացոյցը ձեռքովս կը շօշափեմ)։ Եւ զի նորա ծանրութիւնն, ի մի եւ նոյն քանակութեան, ջրէն շուրջ երկու եւ կէս անգամ աւելի է, այդ բարձրութեան վրայ չկրնար կենալ՝ եթէ ոչ 300 օդոյ հաւասար ուժով մը։ Անհնարին է այդ զօրութեան վրայ ճիշդ գաղափար մը ունենալ։ Քանզի մարդկային հանճարոյ զիտերուն մէջ չունիմք բնաւ ոյժ մը, որ բնութեան այս անգղին բաճնաւեաց, նաեւ կարի հեռուէն, կարենայ մօտենալ։ զի մեր ամենէն զօրաւոր շոգեշարժ մեքինայք ճնշման տասն օդէն անդին չեն անցնիր։»

«Մինչև ցայն վայր, մեր աչաց առջեւ պարզուած տեսարանին վիսմութենէն եւ նորութենէն յափշտակուած, չէինք մըտաբերած մեր հայեացքը վառարանէն հեռուն նետել։ Վերջապէս այս վայրկեանն եկաւ, եւ մեր շրթունքներէն հիացման միաձայն գոչիւն մը արձակեցաւ, ի՞նչպէս նկարագրել այդ դիւթիչ հորիզոնը։ Մեր շուրջն ամբողջ, եւ իբրեւ թէ մեր ոտից ներքեւն, սեւագորշ ապստամբներով եւ կրացեալ բեկորներով ցցեալ եւ հրափրփրոյ հոտանքներէ ակօսեալ անաղին անդունդ մը, սոսկման եւ աւերման ճշգրիտ պատկերն։ Եւ ոչ մի կանաչութիւն այդ մահու երկիրը կը զուարթացնէ. եւ ոչ մի թռչուն իւր զուարթագին երգը անդ կը լսեցունէ։ հրաբլխին անընդդիմակաց իշխանութիւնն է, որ կը տիրէ անդ, եւ ոչ ոք կը համարձակի այս իշխանութիւնը նորա ձեռքէն իջել։ Դէպ ի հիւսիս կը կանդնի կիսաբոլոր բարձր բլուր մը, Սօմմա լեւն, մնացորդ այն ընդարձակ բոլորակին, որ, Ստրաբոնի ժամանակ, Վէսուվիօի այժմեան կոնին գոյանալէն յառաջ, նախկին վառարանը կը կազմէր։ Այս բոլորակ կամ կրկէսն, որ 79 տարւոյ շարժումներէ եւ ապա նախներէն խորտակած էր, երկու կէտերու վրայ կործանեցաւ ինչպէս։ յԱրեւելս, գէպ ի Բոմբէի, յԱրեւմուտս, գէպ ի Հէրքուլանում եւ Նաբոլի։ Անդ է Վէսուվիօի պատկերին տարտափելի եւ վսեմ կողմն, անդ երկրանկարի յառաջակողման մթա-

ԱՆԾԱՆՈԹԻՆ ԽՆԴԻՐՆ

Շարունակութիւն (*)

ԿՐԱՔԱՐԱՅԻՆ ԺԱՅՈՒԵՐ (R. calcaires)

Կրաքարային ժայռերու հիմնական կազմութիւնն է բնածխաւ կրոյ, թթուաներու ազդեցութեամբ կ'ըսկսին եռալ, բնածխական թթուտ արծակելով — Կրոյ բնածխատն երկու գեղեցիկ բերեղական ձեւեր ունի. առաջինն է Իսլանտաքարն (Spath d'Islande), տարանկիւնանիւտ բերեղականութեամբ եւ վճիտ գեղեցկութեամբ, յորոյ տեսողական դործիներ կը շինուին, Լուսոյ կրկնակի բեկբեկումն՝ որոյ առաջին անդրադարձողն եղաւ 1670ին Erasme Bartholin եւ ապա Huggghens ծաղկեցընօղն՝ իսլանտաքարի գլխաւոր յատկութիւնն է. որով հետզհետէ բընաբանական մեծամեծ գիւտեր երեւցան:

Դժբաղդաբար այսքան օգտակարն՝ շատ նուազ կը գտնուի, Իսլանտիոյ արեւելեան կողմի Արծաթի գետին ակունքէն միայն կ'ելլէ առատօրէն:

Երկրորդ տեսակն է՝ Արագոնաքարն (Aragonite), Սպանիոյ համանուն քաղաքին անուամբ. ուսկից տեսնուած է զառաջինն գեղեցիկ բերեղականութեամբ, ուղղախարիսխ հատուածակողմն զրութեամբ:

Մերթ իսլանտաքարի փոքրիկ հատեր միանալով՝ չաքարանման հիւսուածքով ժայռեր կը ձեւացունեն. Շաքարահատ կրաքար (Calcaire saccharoïde) կը կոչուին. Այս ցեղէն է սպիտակ կամ անդրիագործաց կոճն (marbre blanc կամ statuaire).

Բերեղաձեւ կուճն կրնայ սլարդ ըլլալ, առանց խառնորդի, կամ խառնուրդ ունենալ. Խառնուրդն կրնայ հանքային ըլլալ, կամ գործարանաւոր եւ կամ խառն երկուքն ալ. Եթէ հանքային դունաւորիչ նիւթ մ'է, մարմարիոնն դունաւոր երակներ

(*) Տե՛ս Պարիս Ե. Տարի, Բէ- 14

ունի. եթէ դործարանաւոր՝ քարայած կը տեսնուի նոյն կազմութեան մէջ: Ըստ գունոց եւ ըստ կերպարանայ անուն կ'առնուն:

Չուաքարն (Oolithe) մանր ձուածեւ հատիկներուն նմանութեամբն կոչուած է: Ընդհանրապէս կրաքարն մանր մանր լեւսուրքէ ձեւացած է, կրոյ բնածխատիւ միացած են իրարու հետ եւ ամրապնդած. երբ կրաքարային լեւսուրք ջրոյ ազդեցութեամբ կորուսած են իրենց սուր անկիւններն եւ կլորակ կոպճի կերպարանք առած՝ կ'ըսուին կոսմաքար (Poudingue), իսկ երբ լեւսուրք իրենց սուր անկիւններն պահած են՝ կ'ըսուին Խոռաքար (Brèche):

Կրաքարերու մէջ կան տեսակներ որ եղնգամբ կը գծուին. ինչպէս է կաւիճն (craie). եթէ փոշի դարձունեմբ եւ մանրացուցիւ դիտեմբ, փոքրիկ անձեւ հատիկներ եւ մանրամանր խեցիներ կը տեսնեմք, առաջիններն անբլւրեղ կրոյ բնածխատն են. իսկ վերջինք՝ սորսորաւորք:

Վեր 'ի վերոյ յիշատակեցինք մանրեալ ժայռերու լեւսուրէն կազմուած կրաքարային ժայռերն. որք որչափ ալ տարրաբանաւ կան ազդեցութենէ ազատ չէին՝ սակայն առանձինն կերպով ալ նոյն ազդեցութեանց բացարձակ ծնունդն չըլլալով՝ առանձին զիտով կը յիշատակենք զայնս:

ՏՄՐՐԱՐԱՆԱԿԱՆ ԿՐԱՔԱՐԱՅԻՆՔ. — Այրերու եւ անձաւներու վրայ խօսած ժամանակ յիշատակեցինք պտկաքարն եւ որձաքարն (շթաքար), որոնք կրոյ եւ բնածխական թթուաթորղիւնք են պարզաբար. կրկին այդ էացուցիչ մասնիկներն ջրոյ մէջ լուծուած՝ նորին շոգիացմամբն կը թանձրանան փրկաքարքարն (Tuf) որ ջրային մամուռներու եւ լօսի վրայ կը կարծրանայ՝ բնածխական թթուաթոր եւ կրաքարի արտադրութիւնն է: Երբ հոսանուա ջրոյ կամ ջրվիժի կամ քարավազի ծնունդ ըլլայ կրաքարն՝ կը կոչուի՝ ֆլուր (Travertin). Կազմութիւնն նոյն է վերնոց հետ, երբեմն բուսական մասունք եւս կը մանեն մէջն եւ կը քարանան: Հոմայ Դիվուեան կրաքարն փխուրի գեղեցիկ օրինակ մ'է. կամարներու եւ շէնքերու համար պատուական եւ թեթեւ քար է. օդոյ եւ լուսոյ ազդեցութեամբ աւելի կը պնդանայ եւ կը կարծրանայ:

Ծովու ջրոյն մէջ լուծուած բնածխատն կրոյ՝ աւազի եւ

խեցեոյ կտորներու իբր զօդ ծառայելով, ապառաժներ չը կազմէ։ Միջերկրականի մէջ օրինակներ չատ ունինք։ Պ. Cloez չատ մը ծովային խութեր քննելով տեսաւ որ վերին պատեանն՝ որ ծովային կազմութիւն մ'էր, կրոյ եւ մագնիսիոյ բնածխատ եւ երկաթի թթուկ է, խառն ընդ դալախազի՝ նատրոնեան քլորուկի եւ գործարանաւոր մարմնոց։

Տաք ծովերու մէջ գոլորչիացումն ակնյայտնի կ'երեւի եւ զերաց վրայ, եւ կրաքարային փխուրն օրէ օր կը տարածուի։ Տեղացի խափիք Աստուածագործ կը կոչեն զայն։ Վայրագ բնակիչներէն մի քանիին կմախքն գտնուած է այդ փխուրին մէջ, յորոց մին Բրիտանական թանգարանին մէջ եւ միւսն՝ ականազարդ պարանոցաւ՝ Բարիպի թանգարանին մէջ կը պահուին։ Նոյն փխուրի մէջ խեցեղէն եւ կաւեղէն անօթներ եւ շանց ոսկրոտի կը գտնուի։ Այս ամենն՝ կ'ըսէ Thoulet Ուիկէանագրութեանն Ա. 273 էջին մէջ, անշուշտ Ամերիկայի յայտնուելէն վերջն ձեւացած է։ Դարձեալ նոյն հեղինակն կը ցուցնէ՝ որ եթէ կրաքարային բնածխատ մը թափեմք կրոյ ծծմբուտի վրայ՝ բնածխատն կրոյ կը նստի դիրտ. արդ սոյն կազմութիւնքն պակաս չըլլալով՝ մանաւանդ ծովու եւ դետոց խառնուրդին վրայ, հետեւութիւնն չպակսիր։ Սակայն նկատելու է որ դետոց հոսանքն ըստ ինքեան տարրակազմութեան հիւսածն՝ մեքենական ուժով կը քակէ։

ԳՈՐԾԱՐԱՆԱԽՈՐ ԿՐԱՔԱՐԱՅԻՆՔ. — Անցեալ եւ ներկայ ժամանակաց մէջ գործարանաւոր մարմնոց կազմած կրաքարն ամենէն աւելի առատն եւ բեղունն է։ Եզերաց մօտ կակղամորթաց խեցիքն կը դիզուին, ծովային ջուրց կրային բնածխատն կը նստի անոնց վրայ եւ կը ձեւանայ կրաքարն։ Շատ անգամ ալ ջրոց մեքենական զօրութեամբն աւաղահատի պէս կը մանրին։

Նրկրաբանական նախկին դարուց մէջ կազմուած չատ մը կրաքարային ժայռեր՝ մանրադիտիւ քննուելով՝ ծովային խեցեաց բերւաւոր մնացորդներէ կազմուած ըլլալն կը յայտնեն։ Պիրենեան կարմրախայտ մարմարիոնն փափկամորթաց խեցիներէն կազմուած է։

Փշամորթք (Echinodermes) նոյնպէս կրաքարային ժայռերու կազմութեան նպաստած են։ Շուշանաձեք (Crinoïdes) իրենց պատեան եղող խեցիին միջոցաւ կը կառչին ընդծովեայ դետ-

նին, ձեւերնին կատարեալ շուշան մ'է կոթին վրայ կեցած, նախ-
նական դարերու մէջ շատ առատ էին այս կենդանաբոյսք: Պել-
ճիոյ փոքր հատաքար կոչուածն սոյն կազմութիւնն ունի: Յու-
րային դարն նոյն ցեղէն ճնգաշուշանից (Pentacrine) խաւեր կը
ներկայացունէ մեզ կրաքարային ժայռերով: Պ. Neumayr ամ-
բողջ կարպաթեան յուրային հողն շուշանաձեւից կրաքար կը
համարի:

Սակայն Բուստն շուշանաձեւն մոռցունել կուտայ:

Բուստն Սրտափութ (Coelenteré) ազգին մի ցեղն է. Սըր-
տափութն առհասարակ կը կոչուի Բագմոն (Polypes), որոց ստա-
մոքան եւ պղիքն մի եւ նոյն պարկն է, մի ծակ ունին թէ ըն-
դունելու եւ թէ արտաքսելու համար: Բուստերն սկզբնական
բազմութիւն վրայ ընծիւղներ արձակելով՝ ընկերութեամբ կ'ապ-
րին. իւրաքանչիւր բազմութիւն բնակարանն հաղորդակից է ներք-
նապէս մնացելոց հետ:

Մովսիս ջրոց կրային ընածխատն իրենց տանց եւ բնա-
կութեանց համար կը դործածեն:

Բաժակաձեւ կրաքարային ապաստանարան մը չինելով մէջը
կը մանեն բազմոտեայք. ընդհանրապէս դաղթականութիւն կը
ձեւացունեն. ամեն աստիճանի եւ ամեն տեսակ ծովու մէջ
կ'ապրին. ցուրտ ջրերու մէջ շատ չեն աճիր. իսկ Հոլ-
մարաձեւ բուստք (C. Flabellum) առանձինն բնակութիւն
ունին. եւ մեծամեծ դաղութ կազմողն ամենէն ցուրտ ժա-
մանակն 20 ° է վար չեն ախորժիր: Մինչեւ 40 գրկաչափ խո-
րութեամբ գտնուած են. մաքուր եւ չափաւորեալ աղի ջուր
կ'ուզեն. որով յուզեալ գետիններէ՝ գետափներէ եւ անշարժ ջը-
րերէ կը խորչին: Ուր որ սոսկալի հոսանք մը կայ եւ ալիք
կրնան իրենց բռնութեան ազատ ընթացք գտնել՝ հոն գոգցես
կերթան Բուստերն իրենց ամենէն եռանդուն գաղթականու-
թիւնն հատուակով: Պ. Alex. Agassiz Բուստերու աճման ժա-
մանակն չափելով հետեւեալ օրինակն կուտայ. Հալանի եւ Փլո-
րիտի մէջ ընդծովեայ հեռադրութիւն 1881ին ձգուեցաւ 15 մեղր
խորութեամբ եւ 1886ին հանուեցաւ, յիշան 7 հարիւրորդամեղր
թանձր՝ եւ 0,15 մեղր լայն՝ բուստի խաւ մը պատած էր: Յայտ-
նի է որ միայն կենդանատնկոյն վերին մակերեւութին վրայ
կ'ապրին կենդանեակքն. վարիններն մեռած են:

Հասարակածային ջերմ դօտեայ մէջ բուստերն ցամաքի եւ
կղզեայ եղերքն կ'ընդարձակեն, եւ մերթ եւս բուստի կղզիներ

կը ցցուեն ուկկիանու բացերն: Ընդհանրապէս այդ կղզիներն դօտեւոր պարապատներ (Atoll) են, լճաձեւ զատելով ծովու մի մասն: Ըսինք թէ քառասուն զրկաչափէ խոր չեն իջնար, սակայն ճանապարհորդութեանց շնորհիւ տեսնուած է՝ որ Բուստի կղզիներն մինչեւ 650 մեղր ուղղահայեաց խորութեան հասած են: Եթէ խորն եւ եթէ ցամաքի մօտ բուստն կ'աղբի եւ կը դործէ, բաւական է որ նպաստաւոր պայմանաց մէջ դոնուի:

Ցամաքի ափանց կից երբ ցանկ քաշուելու ըլլայ բուստով ինչպէս Կարմիր ծովուն եղերքն՝ կ'ըսուի բստացանկ (Récif corallien en ceinture). երբ խրամի նման ջրանցք մը զատէ իւրարմէ՝ կ'ըսուի Բստապատնէղ (Récifs — barrière). Վերջնոց կարգէն են Աւստրալիոյ Բստապատնէշքն, 1100 անգլիական մղոն երկայն, ցամաքէն 25 մղոն հեռի: Նոր Գալեանիոյ բստապատքն 400 մղոն երկայնութեամբ կը ձգուին. Կամպիէ կղզեացն նշանաւոր է: Խաղաղական եւ Հնդիկ ուկկիանոսին մէջ անթիւ են այդ օրինակներն, մանաւանդ Պարապատիցն:

Սէլան կղզւոյն արեւմուտքն Մալտիվեան կղզիք կը գրուուեն. հիանալի է տեսքն: Մտնի մանր կղզիներ են ասոնք, մի եւ նոյն ընդարձակ պարապատի զանազան մասունք կ'երևին, որոնք բաժնուելով առանձինն երկրորդական պարապատներ ձեւացուցեր են՝ 17 հատ, որոնք զարձեւալ բաժնուելով 12,000 մանր կղզեակներ ծներ են:

Darwin հետեւեալ բացատրութիւնն տուած է՝ Նախ բնական կղզի մը բստապատնիշով պատելով՝ սկսեր է կամաց կամաց կղզին խոնարհիլ ջրին տակ, միայն ամենէն բարձր գագաթունքն մնալով ի վեր, պարփակեալ լճին ընդարձակութեան ազդեցութեամբ մեծ պարապատն զանազան մասանց վերածուելով կազմեր է այժմեան երեւոյթն:

Սակայն Պարապատն միշտ այսպէս չկտրաւոր. չստ եւ կամաց կամաց կ'ըսկսի բարձրանալ ջրէն վեր եւ զիջուելով իր բեկորներովն եւ հողմոց եւ ջրոց ձգած բուսական տարրերով, կ'ըսի ի բուսականութիւն երեւեալ եւ բնականութիւն հաստատուի: Պարապատին ձեւն միշտ կանոնաւոր չէ. արամազիծն 30 անգլ. մղոնէ մինչեւ 80 կը հասնի: Darwin եւ Dana իրենց բացատրութեանց հիմն կ'դնեն Խաղաղական ուկկիանոսի յատակին ցածնալն. սակայն անցեալ զլիւոց մէջ տեսանք՝ թէ հակառակ է այդ այժմեան դրութեանց: Վերջերս Պ. John Murray բնագէտն՝ տարվինեան այդ կարծեաց կը հակառակի՝ Խաղաղական

նի եւ Աստուծոյն յատակն ոչ թէ կը ցածնայ՝ կ'ըսէ, այլ հրա-
բխային պորտեր ցլուած են, որք մերթ կզղխանման կը բարձ-
րանան եւ մերթ ջրէն վեր չելած՝ Բուստերու կենդանաբոյան կը
բարձրացունէ զայնս. մերթ եւս ջրէն վեր ելածներն՝ ջրոյ եւ
հողմոյ ազդեցութեամբ կը քանդին կը ցածնան, եւ նոր բուս-
տերու աշխատութեամբ վերստին կը կանգնին: Պարապատն հը-
բաբխային պորտացման մը կողերու վրայ հիւսուած Բստապատ-
նէն է. որոց արտաքին մասին կենդանեակք իրենց սպրուստն
գտնելով կ'ապրին եւ կը բազմանան, մինչ ներքինն հակառակ
զիրց մէջ կը մեռնի. այսպէս կը ձեւանայ ներքին լինն:

Յայտնի է որ Պ. Murrayի բացատրութիւնն շատ աւելի
ղիւրդմբոնելի կը թուի քան տարվինեան կարծիքն, եւ շատ
հետեւողներ ալ ունի. սակայն ո՞վ կրնայ վստահել թէ այս մի-
այն կամ միայն այն ստոյգն ըլլայ եւ ոչ երկուքն միանգամայն:
Ինչպէս որ պորտացումն կ'ընդունինք՝ պէտք է ընդունիլ նաեւ
զոգացումն. ինչո՞ւ մին այո՞, եւ միւսն ոչ:

(Շարայարեի)

Ս. Վ. Ն.

Առողջաբանականք

ԱՌՈՂՋԱՊԱՀԻԿ ՕՐԷՆՔ

ԴՊՐՈՅՆԵՐՈՒ

Քաղղիական կառավարութիւնն հետեւեալ օրինական յօդ-
ուածներն հաստատած է վարժարաններու առողջապահութեան
նկատմամբ. կրթական ամեն հաստատութեանց օգտակար:

Ա. Փոխադրական հիւանդութիւններու ծագման դէմ ընդ-
հանուր գգուշական պարտաւորութիւնք.

Յօդ. ա. — Մաքուր ջուր (աղբիւրի, զտուած կամ եռացած) պէտք է ունենայ Դպրոցն: Միայն մաքուր ջուրն պիտի տրուի աշակերտաց:

Յօդ. բ. — Զեմիչք դասարանաց հետ ուղղակի հաղորդակցութիւն պիտի չունենան: Կոյարանք լաւ շինուած պիտին ըլլալ, եւ որչափ հնար է ջրամբարներէ հեռու:

Յօդ. գ. — Հանգստեան ժամանակ եւ երեկոյին աշակերտներու մեկնումէն ետքը՝ Դասարաններու ամբողջ պատուհաններն պիտի բաց թողուին, որպէս զի օդն փոխուի:

Յօդ. դ. — Դեռնին աւելլու համար միշտ ջուր պէտք է սըրսկել եւ ապա աւելի:

Յօդ. ե. — Շաբաթն անգամ մը առատ ջրով եւ հալանեւ խախան հեղուկով պէտք է լուալ գետինն: Նոյնպէս լուալ պէտք է պատերն զէթ երկու անգամ տարին:

Յօդ. զ. — Իւրաքանչիւր աշակերտին զոնէն մօտած ժամանակ՝ պէտք է հսկել մաքրութեան: Իւրաքանչիւր աշակերտ հանգստէն վերջ դասարան չմօտած՝ պէտք է ձեռքերն լուայ:

Բ. Փոխադրական հիւանդութեան մը յայտնուելուն՝ ընդհանուր զգուշական պարտաւորութիւնք:

Յօդ. ե. — Դպրոցի արձակուրդ կը տրուի՝ միայն Ժ.Դ. յօդուածին պայմաններուն համեմատ: Նախ հիւանդներն պէտք է անջատել եւ յաջորդ յօդուածներու հրամայածն կատարել:

Յօդ. ը. — Զերմոտ աղայքն պէտք է հեռացունել դպրոցէն կամ եթէ գիշերօթիկ են՝ հիւանդանոց զրկել անմիջապէս:

Յօդ. ր. — Վարժարանին բժշկին վկայութեամբ եթէ փոխադրական հիւանդութիւնն հաստատուի՝ հիւանդէն զատ իր քոյրն եւ եղբայրն եւ նոյն իսկ նոյն տան մէջ քնակօղ ամեն աղայք կրնան հեռացուիլ Դպրոցէն, բժշկին խորհրդով:

Յօդ. ժ. — Դասարաններու ծխումբ թէ հանգստեան եւ թէ երեկոյեան արձակուրդէն յետոյ կրնայ ըլլալ:

Ծխումբն կը կատարուի:

Հալանեխական լուծմամբ մը Դասարանները լուալով. (գետինն եւ պատերն):

Պատերուն վրայ կախուած դպրոցական իրերու եւ քարտէսներու մաքրութեամբ:

Գրասեղաններու՝ տախտակներու եւ կարասիներու լուացմամբ.

Հիւանդ աշակերտին գրասեղանին կատարելապէս մաքրութեամբն, եւ իր տետրակներուն եւ գրոց, եւայլն, վերջին զգուշութեամբ այրուելովն:

Յօդ. ժա. — Փոխադրական հիւանդութեամբ վարակեալ իւրաքանչիւր աշակերտին ընտանեաց ազգասրար զիր մը կը ղըրկուի հիւանդութեան դարմանման եւ փոխանցիկ ախտին դէմ գործածելիք միջոցներուն վրայ: Տղայն ստէպ պէտք է ծանոթ ջրով լուալ, զգեստներն եռացունել կամ ծխել:

Յօդ. ժբ. — Հիւանդացած աշակերտն մինչեւ որ բժշկական առողջութեան վկայագիրն չունենայ՝ եւ պահանջուած ժամանակն անցած չըլլայ իր առողջանալէն յետոյ, վարժարան չէ կարող մտնել:

Յօդ. ժգ. — Եթէ աշակերտաց առհասարակ արձակուրդն պէտք ըլլայ, իւրաքանչիւրին ընտանեաց ազգասրար եւ հրահանգիչ զիր պէտք է զրկուի արձակուրդի վայրկեանին. պէտք է խնայունել հիւանդութեան տեսակն եւ պէտք եղած խնամքն:

Գ. Իւրաքանչիւր փոխադրական ճիւղագրութեանց յատուկ զգուշական պարտաւորութիւնք:

Յօդ. ժդ. — Այցելու բժշկին խորհրդով հետեւեալ միջոցներն ՚ի գործ պիտի դրուին, եթէ վարժարանին մէջ յետագայ հիւանդութիւնքն ծաղկին.

Ծաղիկ. — (Variole) Հիւանդ աշակերտներուն արձակուրդ (40 օր տեւողութիւն). — Տետրակներն եւ գրքերն այրել. — Ընդհանուր ծխումն. Բոլոր ուսուցչաց եւ աշակերտաց պատուաստի կրկնութիւն:

Կարմրախտ. (Scarlatine). — Հիւանդ աշակերտաց արձակուրդ. (տեւող. 40 օր.). — Տետրակներն եւ գրքերն այրել. — Ընդհանուր ծխումն. — Հասարակաց արձակուրդ՝ եթէ ամեն խնամք ընելէ յետոյ վարակումն չատնայ:

Վարդախտ. (Rougeole). — Հիւանդ աշակերտաց արձակուրդ (տեւողութիւն 16 օր): — Գրքերուն եւ տետրակներուն այրումն. — ՚ի հարկին վեց տարեկանէ վար եղող աշակերտաց ընդհանուր արձակուրդ:

Սուտ ծաղիկ. (Varicelle). — Յաջորդաբար հիւանդներու արձակուրդ:

Ականջախտ. (Oreillons). — Յաջորդաբար հիւանդներու արձակուրդ, (տեւողութիւն 10 օր):

Կեղծմաշկ (Diphthérie). — Հիւանդաց արձակուրդ (40 օր տեւողութիւն). — Գրքերուն, տետրակներուն եւ որ եւ է սեպհական կամ մերձաւոր իրերուն այրումն. — Յաջորդաբար ծխումն:

Կապուտ հագ (Coqueluche). — Յաջորդաբար արձակուրդ. (երեք շաբաթ տեւողութեամբ):

Գոնջ. (Teigne). Հեքաքափք (Pelade). — Յաջորդաբար (արձակուրդ եւ կանոնաւոր դարմանումէն յետոյ) ընդունելութիւն:

Սոյն օրէնքն մատուցանելով հասարակութեան՝ անշուշտ փափաքօղ եմք՝ որ տղայոց բնակարանք եւս նոյն զգուշութեամբ պատուարեալ երեւին:

*

Ո՛վ եւ ի՞նչպէս գտաւ պատուաւորն

Բաղէօրեան դրութեան մարդկութեան ընծայած բարիքն չկայ մէկն որ չզիտնայ, աշխարհ ամբողջ Բաղէօրի անունն գիտէ եւ ուրախութեամբ կը ձայնէ՝ իսկ պատուաստի հաւատարազօր օգուտն ճանչնալով հանդերձ, հեղինակն կամ գտնօղն չը գիտեր: Ամսոյս մէջ մասնագէտ գաղղիացի բժիշկ մը՝ Տքդ. Մընար՝ հետեւեալն կը հաղորդէ եւրոպական թերթի մը մէջ:

Պ. Ճէննըր պատուաստի տարածօղն եղաւ, իսկ գիւտն կ'երևի թէ գաղղիացւոյ մ'է:

Պ. Ռապոյ Բոմիէ՝ Մոնթէլիէի բողոքական դեսպանն՝ գաղղիական հասարակապետութենէն առաջ՝ զիտած էր, որ հարաւային Գաղղիոյ բնակիչք՝ կենդանեաց եւ մարդու ծաղիկ հիւանդութիւնն իրարու հետ կը չիոթեն, այս անդրադարձութիւնն

հաղորդեց իր Պրիստոլցի բարեկամներէն միոյն որ հոն կը գտնուէր ձմեռն անցունելու:

Տքդ, Բիվ՝ վերջնոյն անձնական բժիշկն՝ լսելով զհասանին զանազան գաղափարներն եւ պատուաստի առաջարկն, խորհեցաւ փորձել, փորձն յայանեց որ բացարձակ անյիստ էր այդ պատուաստն, իսկ օգուտն՝ յուսալի: Ուստի երկար խորհրդակցելէ յետոյ միտքը դրաւ՝ որ Սնդիկա վերադարձին իրեն բարեկամ Տքդ, ձէնները հաղորդէ այս գաղափարն:

Շատ տարի վերջը (1799ին) պատուաստի գիւտին յուրն առնելով կարծեց թէ իր անդրադարձութեանց պտուղն էր, ուստի գրեց յիշեալ բարեկամին եւ յիշեցուց Մոնթէլիէի մէջ խօսածնին, պատասխանն ընդունեցաւ, սակայն Տքդ, Բիվի յաջողութեան նկատմամբ ամենեւին խօսք չկար:

Հիւստն՝ որ այս պատմութիւնն կ'ընէ՝ կը յաւելու թէ եւ ոչ մին 'ի վերոյիշելոց պատուաստի գիւտին գտիչն է եղած. նախ վասն զի յԱրեւելս անյիշատակ ժամանակէ 'ի վեր այդ ծանօթ էր. Սանքսոնի Գրանքաւ կոչուած սանսկրիտ գրքին մէջ Հաւվանտոր այսպէս կը խօսի.

«Կոմու ծծին պտուղէն հանուած նիւթին պատճառած ծաղիկ հիւանդութիւնն՝ ընականի նման է երբ այդ հեղուկով պատուաստուի ոք՝ գուցէ թեթեւ ջերմով տագնապի»:

Ուստի յայտնի է այսու՝ որ հին ատենէն ծանօթ էր այս, դարձեալ կը յաւելու Հիւստն՝ որ Պարսկաստանի մէջ այդ ամենէն ծանօթ գիտութիւնն էր երբեմն:

Հիւմպոլտ Գորտիլեանց եւ Անդեանց վրայ խօսելով՝ շահագրգիռ պատմութիւն մը կը նշանակէ:

«Վալլէ Օմպրոզոյ մարքիզին ապարանքին մէջ՝ 1802ին խափշիկ մը պատուաստեցին. հիւանդութիւնէն ազատեցաւ: Երբ նորէն կ'ուզէին պատուաստել՝ խափշիկն յայտարարեց՝ որ աւելորդ է. վասն զի անհնարին է՝ որ կարենայ վարակիլ այլ եւս այդ ախտէն: Երբ պատճառն խնդրեցին՝ աւելցուց. «Օր մը երբ Անդեայց Գորտիլեանին մէջ կով կը կիթէի՝ մորթային կիզումն ունեցայ, այդ կիզումն ունեցօղն՝ ծաղիկ չունենար»: Այդ կիզումն՝ ըստ տեղացւոց՝ առաջ կուգայ մերթ կովերուն ծծին քով ելած ուռեցքներէն»:

Սակայն ինչպէս յաջորդաբար անցաւ այդ գիտութիւնն ազգէ ազգ՝ անծանօթ է. ուստի Ռապոյ — Բոմբիէ եւ ձէնները իբրեւ գտիչ կրնան համարուիլ:

Ռոշըֆուգոլ զուքսն Գաղղիոյ մէջ ամենէն ջերմեռանդ պաշտպանն հանդիսացաւ այս զիւտին եւ ընդհանրացուց։ Լոնտոնայէն բերուեցաւ պատուաստի նիւթն. իսկոյն յանձնախումբ մը կազմուեցաւ եւ սկսան պատուաստել։ Նոր զիւտին հակառակորդք առանձին յանձնախումբ մը կազմած՝ սկսան պատուաստուածներն ծաղկի ներմուծմամբ փորձել. հարիւր հոգեոց մէջ երկուքն միայն ախտային երեւոյթն ցոյց տուին։

Գաղղիայէն անցաւ յիտալիա, 'ի Գերմանիա, 'ի Տանիմարքա. Ռուսք այնչափ հիացան այս զիւտին վրայ՝ մինչեւ առաջին պատուաստուող աղան Վաքսինով կոչեցին։

Սպանիական կառավարութիւնն այս նպատակս համաշխարհական ճամբորդութիւն մը պատրաստեց. Կարոտո Դի. բրժիչին՝ Պալմիս՝ զուլի կեցաւ. քսաներկու տղայ իր հետն կը տանէր, յորոց հւո՛ղ մին ծաղկին ինչ ըլլալն զիտէր, ճամբան այդ տղայքն իրարու հետ պիտի պատուաստուէին։ Նոյեմբ. 30ին 1803ին սկսաւ ճամբորդութիւնն. մինչեւ Կուտիրա միասին էին ամենքն, հոն առաջին անգամ երկու խմբի բաժնուեցան եւ մին դէպ 'ի Հարաւային Ամերիկա գիմեց, իսկ մյւսն դէպ 'ի Հաւան եւ Յուքադան։

Հոն դարձեալ խումբերու բաժնուելով՝ մինչեւ Հիւսիսային Ամերիկայ գիմեցին, ամեն տեղ նոր զիւտն ճանչցունելով ժողովրդեան։ Անտի անցաւ Ասիա, Չինաց Բորդուկալցի գաղութին այցելեց եւ օգոստ. 15ին դարձաւ 'ի Լիդաոն։

Երկրորդ խումբն որ դէպ 'ի Բերու կը դիմէր՝ Տքդ. Սալվանիի ձեռքին տակ, Մատլլէնի գիտին բերանն նաւարեկութիւն կրեց առանց անձի յնասի. անկէց անցաւ Բանամայի պարանոցն եւ կրկին խումբերու զատուելով՝ ցրուեցաւ ամեն կողմ. Սանդա Ֆէ հաւաքման կեդրոնատեղին էր։ Տքդ. Սալվանիէն առաջ Նոր զիւտին համբաւն յուզած էր զժողովուրդն. ուստի փոխաջբայն եպիսկոպոսն եւ բոլոր ժողովուրդն խռովուած ողջունեցին բժշկապետն քաղաք մտնելէն առաջ, գոհութեան հանդիսաւոր պատարադներ մատուցուեցան, ներբողեաններ եւ գովեստներ զըրդեցին սրտերն։ Գունդ գունդ տաճարին գաւթին մէջ սկսան պատուաստուիլ ամեն հասակէ արք եւ կանայք։ Մարտի վերջերն 1805ի վերջնական բաժանումով ամեն դաւառ եւ քաղաք չըջելով փութացուցին գործն. Բորդեան Կուէնսայէն սկսեալ մինչեւ Լիմա, եւ յաջորդ օգոստոսի մէջ հասան Կուալաքիլ։

Կը յաւելու Հիւսոն.

«Սանդա գետին եղերքն հասնելով Տքդ, Սարվանի հոն գրտաւ զՏոն ԺողէՖ Գոքէ տը Կալլար, դաւառին հրամանատարն. հոն ժողոված էին եկեղեցականք եւ մերձակայ քաղաքներու եւ գիւղերու ժողովուրդն. հոն հովանաւորի մը տակ ամփոփած պատուաստեալ սղաններն թափօրով մայր եկեղեցին տարին զանգակներու հնչմամբ: Հանդիսաւոր պատարագէ եւ պատշաճաւոր բանախօսութիւններէ յետոյ՝ երկու հարիւր յիսուն հոգի պատուաստեցան, եւ որոնց մեծ հացկերոյթ մը տրուեցաւ 'ի ներկայութեան հրամանատարին: Հինգ օր շարունակեցին կրօնական եւ քաղաքական հանդէսք, լուսավառութիւնք, երաժշտութիւնք եւ պարք:»

Ամեն քաղաքներու կողմէ՝ մեծամեծ ընդունելութիւններ եւ պատիւներ ընծայուեցան գիտութեան այս ներկայացուցչաց:

Քաղաքակիրթ աշխարհի ամեն կողմն ծանօթ է այժմ հակաժողկախտային պատուաստն. ամենքն կը ճանչնան յառաջ բերած մեծ օգուտն, ամենքն կը խոստովանին՝ թէ մի քանի բարեւէր մարդոց անձնուէր հողածութեամբն նպաստուած է այդու մարդկութիւնն:

Այդ բարեւէր մարդոց իբրեւ երախտագիտական արտայայտութիւն՝ կը պարտին անշուշտ ամեն ծնօղք իրենց զաւակաց փութով պատուաստմանն հոգ տանիլ, որ որչափ ալ օրէնքի մը ձեւ չունի՝ սակայն օրինաւոր է եւ խղճի պարտք:

*

ՊՈԻԿՈՅԻ ԵՐԻՑՈՒ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄՐԲՈՒՀԻ ՄՈՆԻԳԱՅԻ

ՅԱՐԳՄԱՆԵՑ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ԱԲԻԿԵԱՆ

(Շարունակութիւն) (*)

Նոյն ատենը մօրը վիճակը աւելի զարմանալի է. «Մայրս այլայլեցաւ. կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս, աղիքները տալն ու վրայ եղան», Բայց ինչո՞ւ համար. մի՞ թէ որդին կը մեռնէր՝ անո՞ր համար. այո՞ անտարակոյս, որովհետեւ մայր էր. «բայց դուն դիտես, ո՞վ Աստուած իմ, կը շարունակէ սուրբը, որ զիս աշխարհք բերելու համար այնչափ եռանդ եւ փափաք չէր ունեցած որչափ որ ունեցաւ երկինքը ծնցընելու համար զիս Այո՛ իւր մայրական սիրտը կը տաղնապէր, կը բաղձար վայրկեան մը առաջ յաւիտենական կենաց ծնցընել զիս մկրտութեամբ. ուստի զողորմալով, այլայլած, ասդին անդին կը վազվզէր, եւ ինծի համար թախանձանօք մկրտութիւն կը խնդրէր, որպէս զի աղտերէս սրբուէի, եւ զքեզ խոստովանէի ու դաւանէի, ո՞վ Յիսուս. դուն որ իմ Փրկիչս ես»

Բայց սակայն հոս թէ՛ տղուն եւ թէ՛ մօրը այս տեսակ հաւատոյ ուժգին յոյզերուն առջին, զարմանալի բան մըն է սուրբ Օգոստինոսին սա հետեւեալ խօսքը. «այն այլայլութեանց ժամանակ չնչարդեղութեան ցաւերս եւ մահուան վտանգը բոլորովին զաղրելով, մկրտութեան խօսքն ալ անմիջապէս զաղրե-

(*) Տե՛ս Պատկեր Ե. Տարի Բէ- 14:

ցաւ:» Իրօք ալ այս իւր հիւանդութենէն քսան տարի ետքը միայն պիտի մկրտուի:

Ստուգիւ, թէպէտ եւ սուրբ Օգոստինոս կամովին եւ գովելի լուծիւն մը կը պահէ, եւ իւր հօրը անունը ամենեւին չիշէր այս գէպքիս մէջ, անտարակոյս չմեղադրելու համար զանիկայ, սակայն մտաց յանկարծակի վիժվածութեան պատճառը ուրիշ բան պիտի չըլլայ եթէ ոչ Պատրիկոսի միջամտութիւնը: Քանի որ Օգոստինոս վաանդի մէջ է, ազատութիւն կուտայ Մոնիգայի որ ուղածը ընէ. կրօնական իրաց նկատմամբ արտաքոյ կարգի անտարբեր, եւ միանգամայն արդարադատ եւ մեծահոգի անձ մը ըլլալով, մահուան դուռը հասած որդւոյն խղճի ազատութիւնը չկրնար նեղել, եւ չուզեր որ Մոնիգայի սրտին մէջ իւր սիրելի Օգոստինոսը կորանցընելուն ցաւոյն վրայ անհամեմատ դառն ցաւ մ'ալ ինքն աւելցընէ, անոր յաւիտեան կան փրկութիւնը վտանդի մէջ ձգելով: Բայց մահուան վտանդը անցածին պէս, Պատրիկոս իւր հեթանոսական ձայնը բարձրացընելով, կը հրամայէ որ մկրտութիւնն ուրիշ ատենուան ձգուի: Մոնիգա չպնդէր. ալէկ գիտէ որ Պատրիկոսի հետ պնդելն անօգուտ է. որովհետեւ եկեղեցին նաեւ այս սովորութիւնը թոյլ կուտայ, եւ թէ ինքն ալ ուրիշ կերպով վարուելու ազատութիւնը չունենալով լուծեամբ կը հնազանդի: Յարենք նաեւ ընկերութեան այն տխուր վիճակը յորում Օգոստինոս պիտի մըտնէր, այն զպրոցները զոր պիտի ստիպուէր յաճախելու, այն գիրքերը, այն թատրոնները, այն խաղերը որոնցմէ զինքը բոլորովին զզուշացընելն անկարելի պիտի ըլլար. ուստի այս ամէն խորհրդածութիւններու համար ալ Մոնիգա իւր ամուսնոյն կամացը արիարար կը հպատակի: Ստուգիւ հասարակութեան ապականութիւնն այն աստիճանի հասած էր, որ կամ պէտք էր աշխարհքս եւ ուսմունքները թողուլ եւ անապատը քաշուիլ, ինչպէս նոյն ատենները տուրք Անտոն ըրած էր, կամ ապա թէ ոչ պատրաստ ըլլալու էր անոր դիւթական որոգայթներէն բռնուելու: Եւ եթէ ճշմարիտ է որ, ինչպէս կ'ըսէ Առաքեալը այնպիսի խօսքերով որ հաւատացեալ մայրերը ա՛ն ու զոդի մէջ կը ձգեն, մկրտութենէ վերջը գործուած մեղքերը աւելի ծանր են, անկումներն ու վերքերն աւելի մահաբեր, զժուարալուաց, ինչու ուրեմն աճապարել մկրտութիւնը, ինչու չապասել այն օրը յորում Օգոստինոս եթէ վայրկեան մը մոլորեալու դժբաղդութիւնն ունենար, կրնար դառնալ ի հաւատս եւ

յառաքինութիւն, եւ մկրտութեան անդուզական շնորհքովը
կը սրբուէր լրովին «Ահաւասիկ այս կերպով կը խորհրդածէր
մայրը, կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս, եւ ինչպիսի փորձանայ, ալ-
կայ եւ փոթորկայ մէջ իյնալիքս զուշակելով՝ կը մխիթա-
րուէր, մտածելով որ փոխանակ Յիսուսի Քրիստոսի պատ-
կերը անպատուելու աշխարհքիս ձեռքը՝ սոսկ աձու եւ ան-
նուէր հողեղէն զանգուած մը պիտի յանձնէր իրեն, որուն հողե-
ւոր ծնունդը յետոյ տեղի պիտի ունենար»։ Այսու ամենայնիւ
իւր ամուսնոյն յայտնած այս ընդդիմութեանը վրայ Մոնիզա
կը ստիպուի աւելի ուշադրութեամբ հակելու իւր որդւոյն
հոգւոյն վրայ։ Օգոստինոսի անցուցած վտանգը չարունակ միտ-
քը գալով, եւ միանգամայն նոյն միջոցին անոր ցուցուցած աստ-
ուածախրութեան վրայ հրճուելով, կ'առաջադրէ որ վայրկեան մը
զանիկայ աչքին առջեւէն չկորսնցունէ, եւ աշխարհային պատիւ
եւ լեզախառն հաճոյքներն օրէ օր աւելի արհամարհելով իւր
որդւոյն համար կը զօհէ ինքզինքը, եւ անոր իբրեւ պահապան
հրեշտակն եւ տեսանելի նախախնամութիւնը կը հանդիսանայ։

Բայց այս առաջադրութիւնը կարենալու համար անխտիան
ի գործ դնել, որբուհի Մոնիզա աւելի եռանդով կ'աշխատի որ
վատրեկի հակառակամիտ ամուսինը, զոքանչը, ազգականը եւ
նոյն իսկ տան ծառայքը, մեծ յոյս ունի որ իւր սովորական քաղց-
րութեամբը եւ համբերութեամբը զիւրաւ պիտի կարենայ որ-
ոտլ զանոնք, եւ ո՛վ գիտէ, թերեւս օր մը իրենք ալ այն իւր
մեծ գործողութեան օժանդակներ պիտի կարենան ըլլալ։

Ըստ այսմ նախ եւ առաջ պօքանչը կը կակղեցընէ. մեծամիտ
եւ սէգ կին մը ըլլալով՝ գերիններուն չար քտութիւններէն միայն
զայրացած էր իւր հարսին։ Խնքնայօժար մեծարանքովը Մոնի-
զա զանիկայ իւր կողմը կը շահի։ Նախապաշարմունքը սակաւ
առ սակաւ կը վերանայ։ «Ճանչցաւ, կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս,
ամբաստանութեանց ստութիւնը, եւ անձամբ՝ առանց Մոնիզայի
իմաց տալու, եկաւ յայտնեց Պատրիկոսի չարալեզու ազախն-
ներու նենգութիւնը, որով ընտանեկան խաղաղութիւնը կը խը-
ռովէին»։ Պատրիկոս՝ որ կատակ չէր վերցըներ, ազախինները լաւ
մը ձեռնէ առաւ, եւ այս պատժէն ետեւ խաթունը խստիւ ապա-
պրեց անոնց որ հիթէ մէջերէն մէկը՝ իրեն հաճելու նպատակաւ
զայ ամբաստանութիւն մը ընէ իւր հարսին վրայօք, նոյն օրի-
նակ վարձատրութեան պատրաստ ըլլայ։ Ասոր վրայ ընտանաւ
պէս գերինները տեղերէն չչարժեցան, եւ այն օրուընէ ի վեր

Մոնիգա իւր զոքանչին հետ քաղցրութեամբ կենցաղավարելու սկսաւ:

Գերիները պատժոյ վախովը կը լռեն. բայց Մոնիգա կ'ուզէ որ ի սիրոյ լռեն. եւ ըստ այնմ քիչ վերջը անոնց սիրտն ալ կը շահի, եւ կը սկսին ծառայել իրեն սիրալիր հաւատարմութեամբ մը:

Մինչեւ ազգականաց եւ դրացիներուն վրայ Մոնիգայի սիրուն բնաւորութիւնը կ'ազդէ: «Քու հաւատարիմ ազախնդ, կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս, որուն արգանդին մէջ, ո՞վ Աստուած իմ, ես քու շնորհքովդ կեանքն ընդունեցայ, անգին պարգեւով մը օժտած էիր. գծողութեանց եւ թշնամութեանց մէջ մտնելով, իսկ եւ իսկ խաղաղութիւնը կը հաստատէր»: Ուստի համբաւը կամաց կամաց տարածուելով, շրջաբնակ ընտանեաց մտերիմ խորհրդակից կը հանդիսանայ. իւրաքանչիւր ոք իւր զոքուարութիւնները եւ վշտերը իրեն յանձնելու կը վազէ: Ոմանք՝ իրենց էրկանը բարկացած, կրակ ու բոց արձըկելով, կը փութան իրեն առջեւը թափելու այն սարսափելի խօսքերը զորս ալ չեն կրնար դուրսը իրենց սրտին մէջ. հեղութեամբ մտիկ կ'ընէ, եւ անմահ ճարտարութեամբ մը կը հանդարտեցնէ զանոնք եւ հաշտութեան կը պատրաստէ: Ամենամեծ արուեստը՝ լուսթիւնն է: Ինչ որ իրեն յանձնուի, իւր հոգւոյն մէջ կ'լինայ, իբրեւ անյատակ անդունդ մը, եւ մէյ մ'ալ զուրա չելլար: Թէ որ լսած խօսակցութիւններէն բան մը պատմելու ըլլայ, սոսկ զոքութիւն մը փարատելու կամ վէրք մը դոցելու նպատակաւ կ'ընէ:

«Կը գովեմ հոս իմ մայրս, կ'ըսէ սուրբ Օգոստինոս, այնպիսի առաքինութեան մը համար որ նախ չնչին բան մը կ'երեւար ինծի, բայց թշուառ փորձառութիւնը անոր կարեւորութիւնը սորվեցընելով սխալած ըլլալս հասկըցուց. որչափ շատ կը գտնուին դժբաղդաբար այնպիսի մարդիկ որոնք ոչ միայն դարացած մարդուն ականջը իւր հակառակորդին խօսքերովը կը լեցընեն, այլ նաեւ իրենց կողմէն շատ մ'ալ վրայ դնելով՝ կարծես թէ կրակը աւելի արծարծելու փոյթ ունին քան թէ մարելու: Թէ որ կամք չունին անուշ խօսքերով գծողութիւնը վերցընելու, գոնէ լուսթիւն պահելով որ դիւրին բան ըլնէ, զգուշանան որ ատելութիւնն աւելի չթուաւորեն: Այսպէս կ'ընէր մայրս, կը յարկ սուրբ Օգոստինոս, որովհետեւ դուն, ո՞վ Աստուած իմ, կը սորվեցընէիր իրեն այս բաներս՝ իւր սրտին գաղանի վարժարանին մէջ:»

(Շարունակելի)

ԱՐՏՕՒԱՏԷՐ

ՅՈՎԱԾՓ ԵԷՂԵԱՆ

ԱՌ ԶԵՌՆ

Բ Ա Ռ Ա Գ Ի Ր Ք

ԼԱՏԻՆԵՐԷՆ—ՀԱՅԵՐԷՆ

Ի ՊԷՏԱ ԴՊՐՈՑԱՅ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐԵԱՅ

Տ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Վ. ՄԻՍՔՃԵԱՆ

ՈՒՍՈՒՑԻՉ ՀԱՅԵՐԷՆ ԼԵԶՈՒԻ ՅՈՒՐԲԱՆԵԱՆ ԴՊՐՈՑԻ
ԵՒ Ի ՀՌՈՎՄԷԱԿԱՆ ԿՂԵՐԱՆՈՅԻ

Ի ՀՌՈՎՄ

Ի ԲԱԶՄԱԼԵԶՈՒԵԱՆ ՏՊԱՐԱՆԻ

Ս. ԺՈՂՈՎՈՑ ՏՍՐԱԾՄԱՆ ՀԱԻԱՏՈՑ

1893 — ՌԵԽԲ

ՊԱՏԿԵՐ տասն է. հինգ օրը մի անգամ կը հրատարակուի:

Բաժանորդագրութեան տարեկան գինն է
Կ. Պօլսոյ համար 40 դանեկան
Գաւառաց եւ օտար երկիրներու համար
քղրատարի ծախքն ի միասին հաշուելով 50 « «

Խորաքանցիւր թիւ 2 դանեկան

ՊԱՏԿԵՐԻ խմբագրատունն է ի Բերա, Եւշիլ փողոց
Թիւ 1, ուր պետք է դիմել բաժանորդագրութեան եւ քերթին
վերաբերեալ այլ ամենայն խնդրոց համար:

RÉDACTION DU BADGUERE

Constantinople, Péra, rue YÉCHIL N ° 1